

KELLY RIMMER

NAŠLAITĖ
IŠ VARŠUVOS

Iš anglų kalbos vertė

Birutė Bersėnienė

Sofoklis

VILNIUS, 2023

Romanas

1942 metų kovo 28 diena

ŽMOGAUS DVASIA – STEBĖTINAS DALYKAS. Ji stipriausia mūsų dalis. Ją galima sugniuždyti, bet tik itin retai įmanoma visiškai palaužti. Nors įkalinta silpname ir klysti linkusiam kūne, ji visada atsilaiko. Šitaip svarsčiau eidamas su broliu iki Zamenhofo gatvės prekiautojo Varšuvos gete jau vėlyvą, bet palaimingai šiltą pavasario popietę.

– Vienas gatvės prekeivis būdavo štai ten, – ištarė brolis, ranka mostelėjęs į žmonių sraute nedažnai pasitaikantį tuščią tarpelį ant šaligatvio. Linktelėjau, bet nieko neatsakiau. Davidekui kartais norėdavosi išpasakoti visą savo darbo dieną, nors ir nesitikėdavo sulaukti mano komentarų. Man tai tiko, nes jau po ne vieną mėnesį trunkančio ritualo vis dar nežinojau, kaip turėčiau reaguoti.

– Kiek toliau šioje alėjoje vienas prekiautojas stovėdavo visai arti pastato, ant pačių laiptelių. Net ne ant šaligatvio, bet ant laiptelių prie pat durų.

Pasirausiau kišenėje, ar tebeturiu ten ploną muilo skiltelę, kurią įdavė patėvis. Gete muilas buvo pirmo būtinumo reikmė, nes žmonių perpildyta aplinka, kurioje trūko švaraus tekančio vandens, buvo puikiausia terpė įvairioms ligoms plisti. Mūsų buto svetainėje patėvis buvo atidaręs nediduką dantų priežiūros kabinetą, ir jam pačiam muilas buvo labai reikalingas – net labiau nei kitiems. Tačiau taip, kaip Samueliui būtinai reikėjo muilo, mamai reikėjo maisto, todėl ir išsiuntė mudu su Davideku jo parnešti. Nors vyravo nuomonė, kad į turgų eiti – moterų

darbas, mama dabar turėjo kuo labiau tausoti jėgas, juolab kad ir gatvės prekytojas Samuelis buvo mėgėjas su manimi netrumpai pasišnekučiuoti, o jo prekystalis stovėjo gana toli nuo mūsų namų, net už kelių kvartalų.

– O dar vienas, Romanai, stovėjo už tos didžiulės šiukšliadėžės. – Jis padvejojo, o tada susiraukė. – Tik man atrodo, kad vakar jo nepastebėjome.

Nepaklausiau, kodėl jis padarė tokią išvadą. Žinojau, kad nuo atsakymo širdis gali pradėti smarkiau plakti, o akys apsitrauktų migla. Kartais atrodydavo, kad mano pyktis kunkuliuoja pačiame paviršiuje – ir ant devynerių metų brolio, ir ant kitų šeimos narių. Nors nė vienas jų nebuvo dėl to kalti. Pykau ir ant Salos, savo viršininko gamykloje Novolipkių gatvėje, nors jis buvo geras žmogus ir ne kartą mūsų šeimai pagelbėjo. Pykau ant kiekvieno pamatyto prakeikto vokiečio. Visada pykau ant jų. Ant jų labiausiai. Aklas, kompromisų nepripažįstantis pyktis tomis dienomis buvo apėmęs visą mūsų bendravimą, ir nors jį kėlė pirmiausia skaudžiai mūsų pasaulį pakeitę vokiečiai, tas pyktis pakeliui užkabindavo visus paįžistamus žmones, kol vėl susmigdavo į pagrindinį taikinį.

– Vienas pardavėjas vakar stovėjo čia. Vidury kelio, priešais įėjimą į turgų.

Davidekas jau buvo viską apie jį išpasakojęs, bet aš jo nestabdžiau. Pagalvojau, kad toks nepaliamojamas čiauškėjimas apsaugos jį nuo šleikštulį keliančio jausmo, su kuriuo ir aš sunkiai tvarkiausi. Pavydėjau broliui to lengvumo, su kuriuo jis pasakodavo apie savo dieną, net jei kai kurios pasakojimo detalės versdavo jaustis kalta. Su kalte galėjau gyventi; gal net buvau jos nusipelnęs. Labiausiai mane gąsdino pyktis. Atrodė, kad jo mygtuką laikau suspaudęs prakaituotuose delnuose, tereikia bet kurią akimirką kam nors mane staiga užkabinti, ir visiškai prarasiu savitvardą.

Per minią iš tolo pamačiau prekyvio stalelį. Gatvėje visada grūdosi begalė žmonių – net ir likus vos kelioms minutėms iki

septintos, kai prasidėdavo komendanto valanda. Tas gatvės knibždėlynas ypač pagyvėdavo vasarą, kai žmonės savo butuose gete kone alpdavo, nepakeldami alinančio karščio. Ir patalpose, ir gatvėse būdavo sausakimša. Neįsivaizdavau, kiek žmonių išvis gali būti uždaryta už geto sienų. Samuelis spėliojo, kad koks milijonas, ponია Kuklinska, gyvenusi kambarėlyje greta mūsų, manė, kad gali būti daug daugiau, o mama buvo įsitikinusi, kad mūsų čia tik šimtas tūkstančių. Žinojau tik tiek, kad butas, kuriame glaudėmės, įprastai priklausytų vienai šeimai, bet dabar jame turėjo sutilpti net keturios, o daug žmonių gete gyveno net dar blogesnėmis sąlygomis. Nors žmonių skaičiaus tema buvo nuolat visų gyvai aptarinėjama, man ji nelabai rūpėjo. Pats pukičiausiai mačiau ir užuodžiau, kad nesvarbu, kiek žmonių sukišta už šitų geto sienų, jų čia tikrai buvo per daug.

Priėjus prie prekystalio širdis apmirė: pardavėja jau pakavosi daiktus, pardavusi visus šiandien turėtus produktus. Nusimaniau, nors ir nenustebau: vargu ar galėjau tikėtis taip vėlai rasti maisto, o tuo labiau gauti jo mainais vos už skiltelę muilo. Su Davideku praėjome pro parduotuvę, kurioje pardavinėjo kiaušinius, bet ten reikėjo mokėti zlotais, o ne mažyčiu gabalėliu muilo.

– Palauk manęs čia, – sumurmėjau broliui, o jis tik gūžtelėjo pečiais ir prisėdo ant žemės kupsto priešais įėjimą į pastatą. Galėjau jam leisti eiti iš paskos, bet nenorėdavau, net šeimai atsidūrus pačioje giliausioje duobėje per visus šiuos okupacijos metus, kad jis matytų mane prašantį išmaldos. Pažvelgiau į jį, norėdamas įsidėmėti vietą, kur jį palieku, ir ėmiau brautis šaligatviu pro vis dar besibūriuojančių žmonių kojas prie prekystalio gatvėje. Nespėjus nė prasižioti, prekiautoja papurtė galvą.

– Apgailėstauju, jaunuoli, nieko nebeturiu.

– Aš Samuelio Gorkos sūnus, – pasakiau jai. Tai buvo supaprastinta sudėtingos tiesos versija, bet šitaip ji galėjo mane prisiminti. – Jis jums gydė dantis, prisimenat? Prieš kelis mėnesius. Jo kabinetas Milos gatvėje.

Iš žvilgsnio supratau, kad prisiminė, bet vis tiek į mane žiūrėjo nepatikliai.

– Samuelį prisimenu, esu jam dėkinga, bet tai nieko nekeičia. Šiandien nebeturiu jokių produktų.

– Su broliu... mudu dirbame visą dieną. Taip pat ir Samuelis. Juk suprantate, kaip jis užsiėmęs, visą laiką stengiasi pagelbėti žmonėms – tokiems kaip jūs. Matote, šeimoje turime ligonį, kuris...

– Vaike, gerbiu tavo tėvą. Jis geras žmogus ir puikus dantistas. Labai norėčiau padėti, bet tikrai nieko nebeturiu. – Ji mostelėjo į prekystalį, tada į tuščią medinę dėžę už nugaros ir ištiesė atverstus delnus į mane – tarsi norėdama patvirtinti savo žodžių tikrumą.

– Daugiau neturiu kur eiti. Negaliu grįžti nieko nepešęs. Aš miegoti galiu eiti ir alkanas, bet tikrai negaliu leisti... – mano balsas nutrūko, nes neviltis užgniaužė kvapą. Šįvakar neparnešiu mamai maisto. Nuo tos minties norėjosi susiriesti į kamuoliuką ir likti čia pat, kanalizacijos griovyje. Tačiau neviltis beveik visada pavojinga, nes paskui ją atsėlina pusbrolis pyktis. Neviltis yra pasyvi emocija, bet tas natūralus jos palydovas skatina veikti, o to veikimo rezultatas retai būna teigiamas. Sūgniaužiau kumščius ir mano pirštai susmigo į muilą. Ištraukęs jį iš kišenės, ištiesiau pardavėjai. Jos žvilgsnis nuslydo mano delnais ir sustojo ties veidu, tada ji nekantriai atsiduso ir, palinkusi visai arti, sušnypštė:

– Aš jau pasakiau. Šiandien nebeturiu ką tau parduoti. Jei nori gauti produktų, turi ateiti gerokai anksčiau, dieną.

– Bet mums tai neįmanoma. Argi nesuprantate?

Kad ateitų anksčiau, kuris nors iš mūsų turėtų nenuieiti į darbą. Samuelis to padaryti negalėjo; jis nuolat plušėjo – beveik kasdien nuo saulėtekio iki pat komendanto valandos traukė dantis. Retai sulaukdavo užmokesčio už savo darbą, nes jo pacientų šeimos pinigų neturėjo. Vis dėlto jo darbas buvo labai svarbus – ir ne vien dėl to, kad palengvindavo skausmą žmo-

nėms, kurie ir taip daug kentėjo. Kartais Samuelis aptarnaudavo vieną iš žydų policijos pareigūnų, pas jį užsukdavo net ir vokiečių kareivių. Samuelis buvo įtikėjęs, kad kada nors, visai netrukus, jo paslaugos labai atsipirks. Aš nebuvo taip optimistiškai nusiteikęs, bet supratau, kad jis tiesiog negalėjo štai taip uždaryti savo kabineto. Jei tik Samuelis nustotų dirbęs, tą pačią akimirką turėtų sąžiningai apmąstyti mūsų situaciją, o tada pasijustų besas labai arti tokio pat nevilties jausmo, kuris nė minutės neapleisdavo manęs.

– Gal dar ką nors turi? Ar tik muilo? – staiga paklausė manęs moteris.

– Tai viskas, ką turiu.

– Rytoj. Ateik tokiu pat metu. Ką nors paliksiu, bet už tiek mažai muilo? – Ji pakraipė galvą, tada nusišiepė. – Nieko daug negausi. Pažiūrėk, gal rasi dar ką nors išmainyti.

– Nieko daugiau *neturiu*, – atsakiau išdžiūvusią gerkle. Bet moters žvilgsnis buvo bent jau užjaučiantis, todėl linktelėjau sutikdamas. – Pasistengsiu. Iki rytojaus.

Nusigręždamas dar pagalvoju, ar verta užsukti į tą parduotuvę pasiteirauti dėl kiaušinių, nors ir taip žinoju, kad už savo muilą kažin ar galėčiau gauti bent vieną kiaušinį. Turguje neduotų net ir pusės, o parduotuvėje maistas visada kainavo daugiau nei pas gatvės prekiautojus. O gal duotų bent lukštą? Sumaltume jį ir mama išgertų su trupučiu vandens. Jau esame taip darę. Tai ne tas pats, kas normalus maistas, bet bent jau padėtų iškęsti naktį. Tikrai nepakenktų.

Leidausi bėgte į namus, nuo pašokusio adrenalino mėtė į šonus. Davidekas nebuvo pasijudinęs iš vietos, bet priešais jį stovėjo du žydų policininkai. Kaip ir aš, brolis atrodė ne pagal metus aukštas – ūgi mudu paveldėjome iš senelio, mamos tėvo, ir todėl šalia Samuelio ir mamos, kurie buvo gana smulkūs, atrodėme keistai. Tačiau brolis vis tiek buvo per mažas, kad tie du policininkai galėtų jį nutverti ir be ceremonijų įgrūsti į namo tarpdurį. Situacija galėjo akimirksniu virsti kruvinu susirėmimu.

Kapai, tie nacių pakalikai, elgėsi nenuspėjamai; jie galėjo būti geranoriški ir supratingi, bet taip pat ir negailestingai žiaurūs. Sunku nuspėti, kaip nusiteikę šiedu kapai pristojo prie Davideko. Širdis krūtineje neramiai daužėsi, kol stengiausi kuo greičiau iki jų prasibrauti. Dar nepriartėjęs supratau, kad įsikišus mane gali ir nušauti.

Tik galvodamas apie šeimą, ir ypač apie Davideką, sugebėjau išverti tai, ką jau teko patirti ir pamatyti. Jis man brangiausias – gaivaus tyrumo gūsis blogio persunktoje kasdienybėje. Kai kuriomis dienomis *nurimdavau* tik tada, kai vakarais mudu kartu žaisdavome arba kalbėdavomės, man tai būdavo vienintelės atokvėpio akimirkos. Be jo negalėčiau gyventi. Tiesą sakant, jau apsisprendžiau: jei kartais susidarytų tokia situacija, net nebandyčiau išgyventi.

– Davidekai? – priartinęs pašaukiau. Abu kapai atsisuko į mane. Tas iš kairės, aukštesnis, vertindamas mane nužvelgė, tarsi išsekintas ir neginkluotas šešiolikametis galėtų kelti jam kokią pavojų. Protingiausia būtų leisti Davidekui pačiam išsisukti. Nors jam tik devyneri, kažkoku būdu jis sugebėdavo apsiginti šioje keistai toksiškoje geto aplinkoje. Kiauras dienas jis vienas pats dirbo savo darbą, o aš atskirai savąjį. Turėjo būti nemenkai sumanus, nes toje aplinkoje sunku išverti net ir valandą. Taigi geriau reikėjo tikėtis, kad ir dabar pats susitvarkys.

Vis dėlto negalėjau savęs įtikinti elgtis protingai, nors ir žinojau, kad už tai, ką ketinu daryti, būsiu kaip reikiant pridaužytas – geriausiu atveju. Negalėjau susilaikyti net ir tada, kai kapai suteikė man antrą šansą nesikišti. Ignoruodami mane, jie vėl visą dėmesį sutelkė į brolių.

– Ei! – sušukau taip garsiai, kad mano balsas nuaidėjo per visą gatvę, ir dešimtys žmonių atsigręžė pasižiūrėti. – Jis visai dar vaikas. Jis niekuo neprasikalto!

Mintyse jau repetavau kitą žingsnį. Dabar sukelsiu skandalą, gal stumtelėsiu kurį nors kapą, ir kai jie pradės mane mušti, Davidekas galės pabėgti. Jausti skausmą nėra itin malonu, bet

fizinis skausmas kartais tik pasitarnauja, kai stengiesi pabėgti nuo dvasios kančių, o jos visų sunkiausios. Gal man net pasiseks jiems įžnybti, ir tai bus labai gerai. Bet brolis žengė žingsnį į priekį ir, ištiesęs į mane rankas, piktai ištarė:

– Čia mano prižiūrėtojai, Romanai. Iš mūsų komandos. Mes tik kalbamės.

Man užėmė kvapą. Ausyse tvinkčiojo pulsas, o rankos degė. Jaučiau, kaip veidas pasidarė avietinis – ir iš gėdos, ir nuo sukilusio adrenalino. Po trumpos pauzės, kuri, rodėsi, virto amžinybe, kapai nustebę susižvalgė, vienas jų paplojo Davidekui per nugarą ir abudu nuėjo tolyn, juokdamiesi iš manęs. Davidekas susierzinęs papurtė galvą.

– Ir kodėl taip padarei? O kas būtų, jei iš tikrųjų papulčiau į bėdą?

– Atsiprašau, – ištariau, ranka persibraukdamas plaukus. – Praradau sveiką nuovoką.

– Tu dažnai pameti galvą, – sumurmėjo Davidekas, eidamas greta ir stengdamasis pataikyti į mano žingsnį. Namu pasukome ta pačia gatve, kuria nuėjo kapai. – Tau reikia paklausyti tėvo. Laikyk nuleidęs galvą, gerai dirbk ir tikėkis geriausio. Tu per protingas, kad nuolat taip rizikuotum.

Girdint, kaip jaunesnysis brolis nekantriu balsu ir visiškai tėvo tonu atkartoja jo išmintį, visada nemaloniai rėždavo ausį, bet šįkart pajutau palengvėjimą. Todėl tik sušiaušiau brolio plaukus ir negarsiai nusijuokiau.

– O tu tikrai per protingas kaip devynerių metų berniukas.

– Man užteko proto suprasti, kad negavai mamai maisto.

– Pavėlavome, – atsakiau, nurydamas gerklėje įstrigusį gumulą. – Bet sakė ateiti rytoj. Ji mums ką nors paliks.

– Eikime namo ilgesniuoju keliu. Kartais šio to galima rasti šiukšliadėžėse Smočos gatvėje.

Mūsų šeima gete nebuvo vienintelė, kuriai baigėsi visi resursai. Visi badavome, ir bet koks kąšnelis tuoj pat pradingdavo, net ir aptiktas šiukšliadėžėje. Tačiau ir man labai nesinorėjo

grįžti į žmonių pilną butą, stebėti patėvio nusivylimą, matyti ilgalaikio badavimo iškankintą mamos veidą. Todėl nusekiau paskui Davideką ir toliau ėjome tylėdami. Tik protarpiais tylą pertraukdavo trumpi jo komentarai.

– Štai čia esame kai ką radę... Taip pat ten... O ten man pagelbėjo Mordechajus.

Mums pasukus į tykesnę gatvelę, staiga pastebėjau, kad priekyje, vos už kelių dešimčių metrų, eina Davideko prižiūrėtojai kapai.

– Geriau sukti kitur. Nenoriu su jais turėti jokių nemalonių reikalų, – sumurmėjau.

Davidekas papurtė galvą.

– Aš jiems patinku. Gerai dirbu, su manimi jie neturi problemų. Dabar, kai jau atsisakei siūlytis būti nušautas, jie tikrai mudviejų neužkabins, net jei ir pastebės.

Kaip tik tuo momentu žemesnysis policininkas pažvelgė į kažką ant šaligatvio dešinėje ir stabtelėjo. Jis mostelėjo toliau einančiam kolegai, kažką išsitraukė iš kišenės ir pasilenkė visai arti šaligatvio. Buvau per toli išgirsti, ką jis pasakė, bet jo žvilgsnyje pastebėjau liūdesį. Tada kapas atsitiesė ir ristele nusivijo jau nutolusį porininką. Mudu su Davideku toliau ėjome gatve, ir tik priartėjus prie tos vietos paaiškėjo, ko jis buvo sustojęs.

Gete gyvenome jau beveik dvejus metus. Sąlygos čia jau iš pat pradžių buvo blogos, bet kiekviena nauja diena, atrodo, atnešdavo vis kitokių išmėginimų. Įpratau vaikščioti taip, lyg nešiočiau tamsius akinius – kad nematyčiau skausmo ir kančių, kurias patirdavo mūsų likimo broliai, tokie patys kaliniai. Buvau išvaikščiojęs visus geto kvartalus – ir Mažąjį getą, kuriame buvo gražesni butai, o juose gyvenantys elito atstovai bei menininkai turėjo kiek geresnes sąlygas, ir visą Didįjį getą, kur buvo sugrūstos vargingos šeimos – tokios kaip manoji, kurios stengėsi toje kamšatyje kaip nors išgyventi. Pėsčiųjų tiltas Chlodnos gatvėje jungė abu getus, eidami per tą tiltą geto gyventojai atsidurdavo virš vadinamųjų lenkų arijų ir net vokiečių, vaikščiojančių po

tiltu. Visada ten eidamas apie tai pagalvodavau ir ironiškai nusišypsodavau. Kartais pereidavau tiltu vien tam, kad pasikelčiau nuotaiką.

Visą getą gerai pažinojau – buvau jį išvaikščiojęs skersai išilgai, ir tuoj pat pastebėdavau mažiausią pasikeitimą, nors ir įpratau prisiversti viską ignoruoti – kiek tai buvo įmanoma. Išmokau nereaguoti, kai einant pro šalį senyvas vyras ar moteris staiga sugriebdavo už rankos, maldaudami su viltimi, kad gal ištiesiu jiems kokią kąsnelį. Išmokau net neparodyti išgąščio, jei gatvėje prieš mane staiga ką nors nušaudavo. O svarbiausia – išmokau niekada nežiūrėti į jokią nelaimingą leisgyvę būtybę ant šaligatvio. Išgyventi galėjai tik būdamas budrus, todėl susiimdavau ir ant nelaimėlių neužlaikydavau žvilgsnio. Viduje kunkuliuojantį pyktį galėjau sutvardyti vieninteliu būdu – aklinai jį užgniauždamas.

Vis dėlto tas policininkas atkreipė mano dėmesį į nepaprastai žiaurų vaizdą prie buvusios drabužių parduotuvės. Ji jau seniai nebeveikė, pastate dabar buvo įkurdintos kelios šeimos. Platus langas į gatvę buvo uždengtas brezento maišais, nors taip saugant gyventojų privatumą. Po langu tiesiai ant šaligatvio kniūbsčias gulėjo vaikas. Vos gyvas.

Gete knibždėte knibždėjo gatvėmis klaidžiojančių vaikų. Našlaičių namai buvo perpildyti, todėl giminaičių ir geranoriškų globėjų neturintys vaikai būdavo paliekami likimo valiai. Matydavau beglobius vaikus gatvėse, bet jų *nepastebėdavau*. Kuria nors kita dieną būčiau praėjęs ir pro šį. Aš juk negebėjau pasirūpinti, kad mano paties šeima būtų saugi ir pavalgiusi, todėl daug geriau praeiti pro šalį nesustojant, užuot vėl išgyvenant dėl savo bejėgiškumo. Vis dėlto buvo smalsu, ką tas policininkas vaikui padavė, ir dar mums nepriėjus stengiausi įžiūrėti, kas galėjo patraukti jo dėmesį, norėdamas pamatyti, ką jis ten ant žemės padėjo.

Badavimas sutrikdydavo normalų vaikų augimą, bet man pasirodė, kad tai galėtų būti dvejų ar trejų metų mergaitė. Jos bežodė veido išraiška labai priminė visus kitus badaujančius

vaikus. Plaukai buvo kuokštais išslinkę, o nuogos kojos ir pilvas ištinę. Kažkas buvo ją nurengęs, palikdamas su vienomis sudriksusiomis apatinėmis kelnaitėmis, ir man buvo aišku kodėl.

Šis vaikas iki ryto nebeišgyvens. Kai vaikai taip nusilpdavo, kad nebeištengdavo nieko paprašyti, neilgai trukus ir mirdavo, o šitas vaikas kaip tik jau buvo pasiekęs tokią stadiją. Tamsiai rudose bereikšmėse jo akyse mačiau vien susitaikymą su likimu ir agoniją.

Mano žvilgsnis nuslinko į mergaitės rankas, į atverstus jos delniukus, tarsi jau atvertus Viešpačiui. Vienas jų atgniaužtas kaderojo ant šaligatvio. Kitas taip pat buvo atgniaužtas, bet į jį buvo kažkas įdėta. *Duona*. Į vaiko ranką policininkas įspraudė duonos riekę. Spoksojau į tą maistą, ir nors žinojau, kad jis tikrai niekada nepasieks mano lūpų, burnoje prisirinko seilių. Kankinau save, bet vis tiek buvo daug lengviau žiūrėti į duoną negu į bereikšmes mergaitės akis.

Davidekas tylomis stovėjo greta manęs. Pagalvojau apie mamą, paskui pasilenkiau prie mergaitės.

– Labas, – ištariau nejaukiai. Vaikas nereagavo. Įvertindamas nužvelgiau visą jos veidą. Atsikišę skruostikauliai. Veidui aki-vaizdžiai per didelės akys. Sulipę plaukai. Juk kažkas šukuodavo šiai mergaitei plaukus, gal net pindavo į dailias kaseles. Maudydavo vonioje ir nešdavo vakarais į lovėlę, pasilenkę šnibždėdavo į ausį, kad myli, kad ji ypatinga ir jiems labai reikalinga.

Dabar jos lūpos buvo išdžiūvusios ir suskeldėjusios, o lūpų kampučiuose matėsi apdžiūvę šašai su pajuodusio kraujo krešuliais. Mano akys degė, ir tik po minutės supratau, kad vos tramdau ašaras.

– Turėtum duoną suvalgyti, – švelniai paraginau. Jos akys sujudėjo, tada sumirksėjo, bet paskui akių vokai suvirpėjo ir nusileido. Ji įkvėpė, bet visa jos krūtinė gargėjo; žinojau, kad tokį garsą žmonės išleidžia prieš mirtį – nes nebepajėgia atsikosėti. Mano skruostu nusirito ašara. Užsimerkiau, bet prieš akis man vis tiek stovėjo mažosios mergaitės veidas.

Dėl to ir įpratau vaikščioti tarsi su apsauginiais akiniais. Jei kančią prisileidi per arti, ji įsigeria tau į vidų. Ta mergaitė jau tapo dalimi manęs, o jos skausmas – mano skausmu.

Vis dėlto žinojau ir tai, kad tos duonos ji vis tiek nesuvalgys. Policininko gestas buvo tikrai geranoriškas, bet pavėluotas. Jei dabar nepaimsiu tos duonos, ją pakels praeivis po manęs. Gete praleistas laikas jau išmokė, kad gyvenimas kartais atsiunčia malonę, bet jos niekada negauni veltui. Dievas gali tave apdovanooti, bet visada turėsi už tai sumokėti. Dabar paimsiu duoną, o vaikas per naktį mirs. Bet ši tragedija tuo nesibaigs. Tam tikra prasme, tai tik pradžia.

Atgalia ranka nusibraukiau skruostą ir, kol sąžinė dar nespėjo manęs sulaukyti, pasilenkęs ištraukiau duoną iš vaiko rankos, skubiai slėpdamas ją kišenėje. Atsitiesęs prisiverčiau į mergaitę nebežiūrėti. Mudu su Davideku nuėjome.

– Su mažiukais daug paprasčiau. Man nereikia prašyti didesnių vaikų pagalbos juos pakelti, jie beveik nieko nesveria. Jiems turėtų būti lengviau, ar ne? – kone filosofškai svarstė Davidekas. Jis sunkiai atsiduso, o tada sutrikęs skausmingu balsu pridūrė: – Rytoj rytą pakelsiu ją vienas, bet nuo to lengviau nebus.

Man pasisekė gauti darbą vienoje iš naujųjų geto gamyklų. Jos savininkas buvo geraširdis žydas, o ne koks nors vokietis, tik ir siekiantis pasinaudoti nemokamu vergų darbu. Bet tai reiškė, kad kai kas rytą, dar prieš patekiant saulei, kapai ateidavo prašyti pagalbos surinkti iš gatvių mirusiųjų kūnus, namuose į talką galėdavau pasitelkti tik brolių.

Kai Davideką pirmąkart paėmė atlikti tą šlykštų darbą, norėjau mesti savo tarnybą, kad tik išvaduočiau jį nuo tokio užsiėmimo. Tačiau už lavonų surinkimą niekas nemokėjo, o už darbą gamykloje man atsiskaitydavo maitinimu – kiekvieną mielą dieną gaudavau šiltus pietus, taigi tai reiškė, kad kiti šeimos nariai galėjo pasidalinti man priklausantį maisto davinį. Ta mergaitė šiąnakt mirs ir prieš išauštant mano mažasis brolis jau bus įkėlęs ją į vagonėlį. Kartu su vaikų ir paauglių grupe, kurią prižiūri

kapai, jis nutemps vagonėlį iki kapinių ir suvers lavonus į duobę su dešimtimis kitų.

Įniršis, pagal savo intensyvumą nusidažantis tai juodai, tai raudonai, tai violetine spalva, užtemdė regėjimą, kraujyje visa jėga daužėsi neteisybė, stengdamasi išsiveržti į išorę. Tada Davidekas giliai įkvėpė ir palinko, gaudydamas mano žvilgsnį. Jis padrašinančiai nusišypsojo, o tai mano vidiniam kompasui padėjo atgauti pusiausvyrą – jčiau, kaip brolio šypsena išstumia mane draskantį pyktį.

Privalėjau išsaugoti savitvardą. Negalima leisti, kad tas įniršis mane sunaikintų, nes nuo manęs priklausė visa šeima. Nuo manęs priklausė *Davidekas*.

– Mama labai apsidžiaugs duona, – tarė jis, o jo didelės rudos akys sužibo nuo minties, kad galės suteikti motinai džiaugsmo. – O tai reiškia, kad Eleonora rytoj gaus daugiau ir geresnio pienuko, ar ne?

– Taip, – atsakiau bespalviu balsu, tokiu pat bejausmiu, kaip ir patys žodžiai. – Ši duona – tikra palaima.